

صدرالتواریخ

مجله‌ی نشریه‌ی اطلاعات

تولید و نشر: تهران

«صدرالتواریخ»، اثر محمد حسن خان اعتماد السلطنه، از رجال دانشمند و نویسندگان مشهور دوره قاجار است. وی در این کتاب، شرح حال ۱۱ نفر از صدر اعظم‌های دوره قاجار، از جمله میرزا شفیع‌مازندرانی، قائم‌مقام‌فرهانی، امیرکبیر، حاجی میرزا آقاسی و میرزا آقاخان نوری را با استفاده از اسناد موجود و روایت‌های شفاهی، به‌رشته تحریر درآورد. «صدرالتواریخ» با تصحیح و تحشیه محمد مشیری، به‌زیر طبع آراسته شده است.

تاریخ معاصر

موج مرده «انقلاب روسیه» در سواحل ایران

سران حزب توده در مسکو

پس از برکناری رضاخان از قدرت و صدور فرمان عفو عمومی برای زندانیان سیاسی، از جمله کسانی که آزاد شدند، ۵۳ نفر از طرفداران و اعضای اصلی حزب کمونیست بودند. به گزارش پایگاه مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تعدادی از آن‌ها، پس از آزادی، در پی آن برآمدند که فعالیت تشکیلاتی خود را در قالب یک حزب نهادینه کنند. به این ترتیب، حزبی جدید با نام حزب توده که به تعبیر آبراهامیان، نامی بلندپروازانه داشت، در ۷ مهرماه ۱۳۲۰ تأسیس شد؛ حزبی که حمایت همسایه شمالی، یعنی شوروی را با خود داشت. فعالیت حزب در سال‌های پس از تأسیس و به‌ویژه در یکی دو دهه ابتدایی، با فراز و نشیب‌های گوناگونی همراه شد.

■ **حمایت از سیاست‌های بیگانگان**
توده‌ای‌ها در بحث امتیازهای سیاسی و اقتصادی، از اتحاد جماهیر شوروی حمایت می‌کردند. حزب توده موافق اعطای امتیاز نفت شمال به شوروی بود. آن‌ها در غائله آذربایجان، جانب روس‌ها را گرفتند و البته تاوان سنگینی بابت این حمایت‌ها دادند. درباره دلایل ناکامی حزب توده نظرات فراوانی مطرح شده است. برخی دلیل این ناکامی را متابعت محض توده‌ای‌ها از شوروی می‌دانند. حزب بر بستر موجی شکل گرفت که در بحبوحه جنگ جهانی دوم، در شهریور ۱۳۲۰، از شمال وارد ایران شد. نیروهای شوروی چند سال در ایران ماندند و در این مدت، از فعالیت‌های حزب توده حمایت کردند. دلیل دیگر ناکامی که از سوی تعدادی از تحلیل‌گران ابراز می‌شود، دیدگاه‌های مارکسیستی توده‌ای‌هاست.

■ **تقابل با اعتقادات جامعه**
بی‌تردید، مهم‌ترین عنصر فرهنگی و هویتی ایرانیان، از سده‌های گذشته تاکنون، مذهب بوده است. به همین دلیل، جریان‌های چپ‌گرایی مانند حزب توده که بر اساس آموزه‌های مارکسیستی، نفی‌کننده مذهب بودند، به سختی می‌توانستند راهی به درون توده‌های مردم باز کنند. به دیگر سخن، هویتی که بر اساس آموزه‌های مادی‌گرایانه بنا شده بود، به سختی می‌توانست درون توده‌هایی نفوذ کند که مبانی فکری و هستی‌شناختی‌شان معناگرا بود. بی‌دلیل نبوده است که عموماً مردم، همواره گفت‌وگو را گفت‌وایی کفرآمیز تلقی کرده و به آن روی خوش نشان نداده‌اند. در واقع، به دلیل مبانی فکری متعارض و متضاد این جریان‌ها با افکار بخش‌های گسترده‌ای از جامعه ایران، این گروه‌ها نتوانستند بدنه جامعه را با خود همراه کنند و در نتیجه، از میزان تأثیرگذاری‌شان به شدت کاسته شد. افزون بر این، عملکرد نامناسب این دسته از گروه‌های سیاسی در مقاطع حساس، مزید بر علت شد و وجهه آنان را بیش از پیش تضعیف کرد. به همین دلیل بود که توده‌ای‌ها، هرگز نتوانستند در قالب یک نیروی مهم، در ایران تأثیرگذار باشند.

۶۶

«حاجی واشنگتن» در محل مأموریت خود، چندان موفق عمل نکرد. او روز عید قربان بدون توجه به شرایط فرهنگی و اجتماعی حاکم بر محل مأموریتش، روی بالکن اتاق خود در هتل «والدورف – آستوریا» نیویورک، گوسفند قربانی کرد و با جاری شدن خون از روی بالکن به داخل خیابان، جنجالی به پا شد! این اقدام در کنار برخی ضعف‌های دیگر و شاید دسیسه‌هایی که علیه‌وی در دربار جریان داشت، باعث شد که از سوی ناصرالدین شاه به تهران فراخوانده و به شدت توبیخ شود

سودها دیده بود، مدتی بعد و هنگامی که نایره خشم شاه فروکش کرد، نیم‌تاج خانم، نوه فتحعلی‌شاه و بیوه امیراصلان‌خان مجدالدوله، دایه ناصرالدین شاه را به زنی گرفت و به این ترتیب، هم دوباره مقرب درگاه ناصری شد و هم با خانواده میرزااحسین‌خان سپهسالار، صدر اعظم آینده ناصرالدین شاه، خط و ربطی پیدا کرد. با این حال، این ازدواج چندان هم مثمر نبود. شایعاتی وجود داشت که نیم‌تاج خانم با اغیار ارتباط دارد و حتی نظام‌الملک، فرزندش از نیم‌تاج خانم را متعلق به خود نمی‌دانست! نظام‌الملک بعدها با بیوه برادرش، داوودخان، ازدواج کرد، اما او صاحب اولادی نشد.

■ **فرزند میرزا آقاخان در واشنگتن**
حسینقلی‌خان صدر السلطنه، بی‌تردید معروف‌ترین فرزند میرزا آقاخان نوری است. او در میان ایرانیان، با نام «حاجی واشنگتن» شناخته می‌شود. حسینقلی‌خان، هفتمین پسر میرزا آقاخان نوری بود. او پس از مرگ پدرش، با اجازه ناصرالدین شاه و زیر نظر میرزا سعیدخان مؤتمن‌الملک، در وزارت خارجه مشغول به کار شد. ناصرالدین شاه، حسینقلی‌خان را به عنوان نخستین سفیر ایران، راهی «پنگه دنیا» یا همان ایالات متحده کرد. روایت سفر پرماجر و عجیب وی به آمریکا، دستمایه آثار هنری متعددی شده است که در بین آن‌ها فیلم سینمایی «حاجی واشنگتن»، اثر زنده‌یاد علی حاتمی و با نقش‌آفرینی مرحوم عزت‌الله انتظامی در نقش حسینقلی‌خان، شهرت فراوانی دارد. «حاجی واشنگتن» در محل مأموریت خود، چندان موفق عمل نکرد. او روز عید قربان بدون توجه به شرایط فرهنگی و اجتماعی حاکم بر محل مأموریتش، روی بالکن اتاق خود در هتل «والدورف – آستوریا»، گوسفند قربانی کرد و با جاری شدن خون از روی بالکن به داخل خیابان، جنجالی به پا شد! این اقدام در کنار برخی ضعف‌های دیگر و شاید دسیسه‌هایی که علیه‌وی در دربار جریان داشت، باعث شد که از سوی ناصرالدین شاه به تهران فراخوانده و به شدت توبیخ شود. با این حال، گزارش‌های حسینقلی‌خان به وزارت خارجه ایران، نقش مهمی در جلب توجه مقامات دولت ایران به آمریکا و شرایط حاکم بر آن داشت. او پس از بازگشت به ایران، به «حاجی واشنگتن» معروف شد و با وجود توبیخ، لقب «صدر السلطنه» گرفت و حتی در سال ۱۳۱۰ ه.ق، وزیر فواید عامه شد. حسینقلی‌خان، یک سال بعد، با اعطای پیشکشی ۱۰ هزار تومانی به شاه، به جای ناظم‌الدوله، به عنوان وزیر مختار بغداد دست پیدا کرد؛ اما در پی مشکلاتی که برای او ایجاد شد، به تهران بازگشت. «حاجی واشنگتن»، تا سال ۱۳۱۶ ه.ش در قید حیات بود و در این سال، درگذشت.

حسینقلی خان صدر السلطنه (حاجی واشنگتن)

میرزا آقاخان، جدایی‌هرات را که مقدمه‌ای بر جدایی کامل افغانستان از سرزمین ایران بود، پذیرفت و به آن، با امضای عهدنامه پاریس، جنبه رسمی داد. او حدود هفت سال، صدر اعظم ایران بود؛ دورانی که برخی از مورخان، آن را عصر تثبیت قدرت بریتانیا در ایران می‌دانند. اما برای میرزا آقاخان هم روی یک پاشنه نچرخید. هفت سال پس از شهادت امیرکبیر، شاه به او غضب و از صدارت خلعش کرد. میرزا آقاخان که به گفته کنت گوبینو، سفیر فرانسه در ایران، قصه‌گویی چیره‌دست بود، راه‌هم اصفهان را در پیش گرفت و سرانجام، در ۵۹ سالگی، درگذشت. پیکر او را به عتبات بردند و در مسجدی دفن کردند که از ثلث اموال امیرکبیر ساخته شده بود!

■ **نظام‌الملک: مرد از دواج‌های پر منفعت!**
با مرگ میرزا آقاخان، اقتدار خانواده‌وی کمتر شد، اما از بین نرفت. پسران او، در دوران صدارتش، به دربار راه یافتند و با خاندان سلطنتی و دیگر صاحب‌منصبان قاجاری وصلت کردند. این اقدام، سبب تداوم اقتدار آن‌ها شد. پسر بزرگ او، میرزا کاظم‌خان نظام‌الملک، پس از شهادت امیرکبیر و به دستور مهدعلیا، با عزت‌الدوله، خواهر تنی شاه و همسر امیرکبیر ازدواج کرد؛ از دواجی که به دلیل علاقه عزت‌الدوله به همسر مرحومش، با اجبار انجام شد. با این حال، پس از طرد شدن میرزا آقاخان، پسر وی نیز، همراه او به تبعید رفت و به دستور شاه، خواهر وی را طلاق داد. اما فرزند میرزا آقاخان که از این ازدواج‌های مصلحتی،

۶۶

میرزا آقاخان، پس از رسیدن به مقام صدر اعظمی، ابتدا حذف فیزیکی امیرکبیر را در دستور کار قرار داد. طی یک دسیسه، فرمان قتل صدر اعظم نام‌آور ایران، از ناصرالدین شاه در حالت مستی گرفته و در دی ماه سال ۱۲۳۰، در حمام فین کاشان، اجرا شد. یک سال پس از شهادت امیرکبیر، میرزا آقاخان، جدایی‌هرات را که مقدمه‌ای بر جدایی کامل افغانستان از سرزمین ایران بود، پذیرفت و به آن، با امضای عهدنامه پاریس، جنبه رسمی داد

اثری برای آشنایی با صدر اعظم‌های دوره قاجار

جواد نوثائیان رودسری
info@khorasannews.com

میرزا آقاخان نوری به دلیل اتهام مشارکت در به‌شهادت رساندن امیرکبیر، شخصیت محبوبی در تاریخ ایران نیست. تعدادی از منابع تاریخی، او را انگلیفیلی معرفی می‌کنند که حتی تابعیت دولت بریتانیا را داشت و از هیچ اقدامی برای برآورده کردن خواسته‌های این دولت استعماری، خودداری نکرد. صرف‌نظر از آن چه درباره میرزا آقاخان نقل شده است، نباید از یاد ببریم که وی در دوران خودش، فردی صاحب نفوذ بود و طبق ادعای اعتماد السلطنه در «صدرالتواریخ»، اجداد وی در منطقه نورمندان، صاحب حشمت و موقعیت بودند. پدر وی، میرزا اسد...، در زمره نخستین افرادی قرار داشت که به آقامحمدخان پیوست و در شمار لشکریان وی قرار گرفت و مقام «لشکر نویسی باشی» (وزیر لشکر) را به دست آورد.

■ **آشنا با فن چاپلوسی**
میرزا آقاخان که نام اصلی او میرزا انصرا... بود، کوچک‌ترین فرزند میرزا اسد... محسوب می‌شد، اما به لحاظ ذکاوت، برترین پسران وی بود. او از دوران کودکی وارد دربار شد و بعد از مرگ پدر، مدارج ترقی را پیمود؛ هر چند که بخش مهمی از این ترقی را، مدیون چرب‌زبانی و تملق‌گویی ماهرانه‌اش بود. میرزا آقاخان، در دوران محمدشاه قاجار، با حاجی میرزا آقاسی، صدر اعظم وی، دچار اختلاف شد و به همین دلیل، او و برادرش را به کاشان تبعید کردند. با مرگ محمدشاه و آغاز سلطنت ناصرالدین شاه و صدارت امیرکبیر، میرزا آقاخان بدون کسب اجازه از دربار، راهی پایتخت شد. البته، میرزا آقانی‌خان، به دلیل نقش میرزا آقاخان در فرونشاندن شورش گروهی از نظامیان و همچنین، طرفداری مهدعلیا، مادر شاه، وی را دوباره به کاشان تبعید نکرد و گستاخی او را نادیده گرفت. مدتی بعد، با پادرمیانی مهدعلیا که حالا مدرزن امیرکبیر نیز بود، میرزا آقاخان به «اعتمادالدوله» ملقب شد.

■ **رابطه با انگلیسی‌ها**
«محمود محمود» در جلد دوم کتاب «تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس»، با استناد به برخی متون تاریخی مربوط به دوره قاجار، آشکارا از

میرزا آقاخان نوری

شماره ۳۰

ضرورت مبارزه واقعی با فساد

عدالت و مبارزه با فساد: این دو لازم و ملزوم یکدیگرند. فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضرر به‌زنده به مشروعه‌یت آن‌هاست؛ و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعه‌یتی فراتر از مشروعه‌یت‌های مرسوم و مبنایی‌تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از دیگر نظام‌هاست. و سوسه مال و مقام و ریاست، حتی در غلوی‌ترین حکومت تاریخ یعنی حکومت خود حضرت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) کسانی را لغزاند؛ پس خطر بروز این تهدید در جمهوری اسلامی هم که روزی مدیران و مسئولانش مسابقه زهد انقلابی و ساده‌زیستی می‌دادند، هرگز بعید نبوده و نیست؛ و این ایجاب می‌کند که دستگاهی کارآمد با نگاهی تیزبین و رفتاری قاطع در قوای سه‌گانه حضور دائم داشته باشد و به معنای واقعی با فساد مبارزه کند، به‌ویژه در درون دستگاه‌های حکومتی.

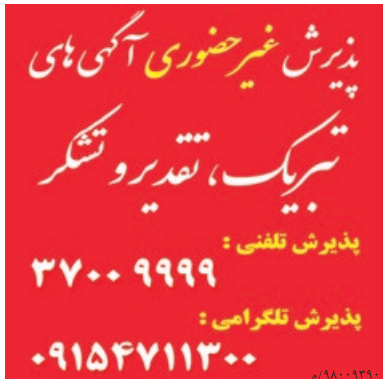
گزارش تاریخی

گزاره تکنوکرات‌ها برای پیشرفت صنعتی

تکنوکراسی در اصطلاح، به غلبه و نفوذ اربابان و صاحبان فنون و صنایع اشاره دارد که می‌توان آن را برآمده از پیشرفت سریع علم و فناوری در جهان پس از انقلاب صنعتی و غلبه تفکر اومانیستی در غرب دانست. به گزارش پایگاه مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، در ایران، با روی کارآمدن رژیم پهلوی و وابستگی آن به غرب، توسعه کشور با الگو قرار دادن مظاهر و دستوردهای فنی و مادی مغرب‌زمین، بدون توجه به اقتضائات و ظرفیت‌های داخلی کشور، مورد توجه واقع شد؛ از این رو، رضاشاه، محصلان زیادی را با این هدف به فرنگ فرستاد و تحصیل‌کردگان یادشده، بر مبنای این نگرش فن‌سالارانه که توسعه و پیشرفت ایران در گرو الگوبرداری فنی محض از غرب است، در رده‌های مختلف حکومتی، به‌ویژه در حوزه‌های اقتصادی مشغول کار شدند. پس از اصلاحات ارضی که تحول عمده‌ای برای ایجاد تغییرات ساختاری با برنامه دیکته‌شده مشخص از سوی آمریکایی‌ها بود، در دهه ۱۳۴۰، صنعتی‌سازی در دستور کار رژیم قرار گرفت و به این منظور نیز، وزارت اقتصاد به ریاست علیقلی علیخانی ایجاد شد. علیخانی، که دانش‌آموخته رشته اقتصاد از فرانسه بود، کاملاً متأثر از رویکرد فن‌سالارانه، در دهه ۱۳۴۰، وزارت اقتصاد را طبق تمایل شاه هدایت می‌کرد. مسیری که در این دوران برای صنعت و اقتصاد ایران تعریف شده بود، کاملاً متأثر از رویکرد تکنوکراتیک عالیخانی، تیم همراهش و شخص شاه بود که در نهایت، ایران را نه تنها به صنعتی شدن نرساند، بلکه در دام وابستگی انداخت. در سال‌های بعد از ۱۳۴۰، سیاستی که برای صنعتی کردن ایران پیش گرفته شد، راهبرد جایگزینی واردات بود. بر این اساس، قرار بود بازار بزرگی در داخل کشور برای مصرف محصولات صنعتی ایجاد شود که عمدتاً متکی به واردات بود. هزینه آن‌هم، از طریق فروش نفت تأمین می‌شد و در مرحله بعد، صنایعی به وجود می‌آمد که به تولید کالاهایی که بازار آن‌ها قبلاً در کشور فراهم شده بود، بپردازد. اما نتیجه‌ای که به دست آمد، مطابق با نظر تکنوکرات‌های تحصیل‌کرده غرب نبود. این سیاست، نوعی تکنوکراسی وابسته رانتی محسوب می‌شد که موتور محرک آن، دولت تکیه بر مشارکت قشرهای مختلف مردم و بخش خصوصی مستقل، برای صنعتی کردن ایران بود. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این تفکر فن‌سالارانه که صنعتی‌سازی سریع را در دستور کار خود قرار می‌داد، شیفتگی و خودباختگی تام و تمام، در برابر پیشرفت فناوری و صنعتی غرب بود. دولتمردان شاه، تنها مسیر توسعه و پیشرفت ایران را الگوبرداری محض از مظاهر پیشرفت صنعتی غرب می‌دانستند.

واحد صفحه‌آرایی روزنامه خراسان
سفارش می‌پذیرد
۰۵۱۳۷۰۰۹۳۹۰ ☎
layout@khorasannews.com ✉

آگهی فراخوان مناقصه عمومی شماره ۹۸/۱۰۱ (دومر حله‌ای)
(نوبت اول)
شرکت توزیع نیروی برق استان خراسان رضوی
این شرکت در نظر دارد ۲/۹۰۰ عدد تیغه جداساز هوایی پلیمری مورد نیاز خود را از طریق مناقصه عمومی خریداری نماید. لذا از کلیه تأمین‌کنندگان دعوت می‌شود جهت دریافت، تکمیل و تحویل اسناد مناقصه به شرح درج شده در سایت شرکت به آدرس اینترنتی: www.kedc.ir و یا سایت توابیر به آدرس اینترنتی: www.tavanir.org.ir مراجعه فرمایند.
دفتر روابط عمومی شرکت توزیع نیروی برق استان خراسان رضوی
۰۵۱۸۰۰۲۲۲۲

جناب آقای دکتر علی صدیقی زاده
پزشک و جراح عالقیدر
چه زیباست امید مرضی که به دستان شفا بخش شما دل بسته است
با مهارت‌تان باری دیگر قدرت خدا را به رخ بندگان می‌کشید.
از زحمات بی‌دریغ شما سپاسگزارم
بادران
۰۹۱۵۴۷۱۱۳۰۰